

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 4

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 630 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-aprelda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalendarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshlikni baholash usullari	485
Abdulloyev Asliddin Junaydullayevich, Teshayev Mirolim Djumayevich	
Tadbirkorlik subyektlarida soliq yukini optimallashtirish mexanizmi	490
To'xsanov Qudratillo Nozimovich	
Davlat sektorida ichki audit tadbirlarini umumiy rejalashtirish	495
Xamidova Z. U.	
Aholi moliyaviy savodxonligini oshirish va uning ahamiyati	501
Xudayarova Xurshida Abdunazarovna	
Kambag'allikni qisqartirishning xorijiy mamlakatlar tajribasi.....	505
Xudoyberdiyev Jamshid Juraboy o'g'li	
Oliy ta'lim muassasalarida buxgalteriya hisobi va ichki auditni takomillashtirish.....	511
Shaymatova Nargiza Ashurovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida sug'urta xizmatlari.....	516
Shodmonova Odina G'ofur qizi	
Fuqarolar davlat pensiya ta'minoti tizimining amaldagi holati tahlili.....	520
Sholdarov Dilshod Azimiddin o'g'li	
Aholiga bank xizmatlari ko'rsatishning ijtimoiy ahamiyati	525
Eldor Uskanov	
Innovatsion boshqaruvning ilg'or xorijiy tajribalari	530
Yusupova Jamila Karamatdinovna	
Neft-gaz korxonalarini moliyaviy-iqtisodiy faoliyati natijalari tahlili ("O'ZBEKNEFTGAZ" AJ misolida)	534
Umurzoqov Jamoliddin Sherbekovich	
Korxonalarda savdo marketing faoliyati samaradorligini baholash.....	541
Sobirov Azizbek Avzbekovich	
Moliyaviy firibgarliklarga qarshi kurashishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari.....	548
Gadaev Ismat Yadgarovich	
Hududlarda islom iqtisodiyoti tamoyillari asosida amalga oshirilgan investitsion loyihalar: to'siqlar va yechimlar	551
Irgasheva Gulbahor Sodiqovna	
O'zbekistonda investitsiyalardan samarali foydalanish asosida oziq-ovqat sanoati samaradorligini oshirish yo'llari	554
Kobilova Nasiba Xurramovna	
Foreign Economic Relations as a Factor of Effective Functioning of the Economy	561
Bakhodurova Sulkhiya Azizkhodjaevna, Mukhtarova Donata Ravshanbekovna, Romashkin Roman Anatolyevich, Li Marina Rudolfovna	
Modern Approaches to the Organization and Development of the Consumer Services Market.....	566
Musyeva Shoira Azimovna	
Ishlab chiqarish siklini qisqartirishning iqtisodiy samaradorligi.....	570
Odina Nabiyeovna Tuychiyeva, Nazarova Latofat Toirjon qizi	

KO'P TARMOQLI FERMER XO'JALIKLARINING RAQOBATBARDOSHLIKNI BAHOLASH USULLARI

Abdulloyev Asliddin Junaydullayevich

Buxoro davlat universitet "Iqtisodiyot" kafedrasini mudiri professor i.f.f.d.,

Teshayev Mirolim Djumayevich

"Iqtisodiyot" kafedrasini o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshlikni baholash usullarining ilmiy asoslari yoritilib, undan mamlakatimiz amaliyotida ijodiy foydalanish bo'yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurilish ishlari va xizmatlar ko'rsatish.

Abstract: The article describes the scientific basis of the methodology for assessing the competitiveness of diversified farms, developed a scientific proposal and practical recommendations for its creative use in the practice of our country.

Key words: agriculture, production, processing, procurement, storage, sales, construction work and provision of services.

Аннотация: В статье описаны научные основы методики оценки конкурентоспособности многоотраслевых фермерских хозяйств, разработаны научное предложение и практические рекомендации по ее творческому использованию в практике нашего государства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, производство продукции, переработка, заготовка, хранение, реализация, строительные работы и оказание услуг.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan tasdiqlangan 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar Strategiyasining uchinchi ustuvor yo'nalishidagi uchinchi bandida: "fermer xo'jaliklari, eng avvalo, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan bir qatorda, qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurilish ishlari va xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanayotgan ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini rag'batlantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish"¹ vazifasi qo'yilgan. Ushbu strategik vazifasini muvaffaqiyat bilan bajarishda ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda fermer xo'jaliklarida asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va qo'shimcha faoliyati hamda noishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasidagi raqobatni rivojlantirish va uning darajasini baholashga e'tibor qaratish lozim deb, o'ylaymiz. Chunki fermer xo'jaligi raqobatbardoshligi o'z navbatida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligini va boshqaruv tizimi faoliyati samaradorligini baholashning bosh mezonini sifatida xizmat qiladi.

Korxonalar raqobatbardoshligini baholash bo'yicha ingliz olimi Maykl Porterni qiymatning zanjir konsepsiyasiga asoslangan usuli e'tiborga loyiq. Uning asosini Porter tomonidan taklif etilgan "Value Chain" (qiymat zanjiri) g'oyasi tashkil etadi². Bu g'oyaga ko'ra firmaning barcha faoliyat turlari ikki guruhga: asosiy faoliyat (doimiy ishlab chiqarish, sotish, yetkazib berish va xizmat ko'rsatish) va qo'llab-quvvatlovchi faoliyat (ishlab chiqarishni texnologiya, mehnat resurslari, infratuzilma tarkibiy qismlari bilan ta'minlash) turlariga bo'linadi. Asosiy va qo'llab-quvvatlaydigan qiymatlar harakatlari raqobatbardoshlik ustunligining o'ziga xos qurilish bloklari vazifasini bajaradi. Mazkur metodikaning ijobiy tomoni: transformatsiyalash mumkinligida, ya'ni aniq korxonalar ehtiyojini ko'zlab ishlarning kamu-ko'stini to'ldirib oxirigacha yetkazishda. Raqobatbardoshlikni aniqlash firmaning qiymatlar bloki bo'yicha tuzilgan savolnomaga ekspert guruhi tomonidan javob qaytarish yo'li bilan 1 dan 5 ga qadar baho qo'yish orqali amalga oshiradi. Bunda 1 baho past (savol yoki fikr real holatga muvofiq kelmaydi), 3 baho – qisman va 5 baho – to'liq mos keladi degan baholash tartibini bildiradi. So'roq natijalari korxonaning

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida" PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.

2 Porter M. Competitive Advantages. – New York: The free Press, 1985. – C. 37.

qiymatlar zanjiriga kiritilgan holda uning erishilgan raqobat afzallik holati aniqlanadi. Maykl Porterni qiymatning zanjir konsepsiyasida korxonalarining raqobatbardoshlik ustunligini tavsiflashda uning asosiy faoliyat va qo'llab-quvvatlovchi faoliyatini baholash ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini baholashda muhim konseptual asoso sifatida xizmat qiladi.

Fransuz olimi J.J.Lambenning korxonalar raqobatbardoshligini baholash metodikasi ham diqqatga sazovordir. Mazkur usul tovar bozorida amaldagi korxonalarining raqobatbardoshligini solishtirma baholashga asoslangan. Korxonalar raqobatbardoshligini 6 ta indikator yuzasidan 5 balli shkala bo'yicha baholanadi. Raqobatbardoshlik koeffitsiyenti korxonaning baholash ballarini liderning baholash ballariga nisbatan aniqlanadi. Mazkur usul tovar bozorida amaldagi korxonalarining raqobatbardoshligini solishtirma baholashga asoslangan. Korxonalar raqobatbardoshligini baholash indikatorlari 1- jadvalda ko'rsatilgan.

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqobatbardoshlik 6 ta indikator yuzasidan 5 balli shkala bo'yicha baholanadi. Raqobatbardoshlik koeffitsiyenti korxonaning baholash ballarini liderning baholash ballariga nisbatan aniqlanadi. Lider – bu eng yuqori ballar yig'indisini to'plangan korxonalar hisoblanib, unga 1 ga teng bo'lgan koeffitsiyent beriladi.

1-jadval: Korxonalar raqobatbardoshligini baholash indikatorlari³

O'lchov mezonlari	Baholash ko'lami		
	past (1-2 ball)	o'rta (3-4 ball)	yuqori (5 ball)
1.Bozorning nisbiy ulushi	Liderligi 3\1 dan kamroq	Liderligi 3\1 dan ko'proq	Lider
2. Tovarning nisbiy xossalari	Tovar tabaqalanmagan	Tovar tabaqalangan	Tovar noyob (nodir)
3. Xarajatlar	Bevosita raqibnikidan yuqori	Bevosita raqibniki darajasida	Bevosita raqibnikidan past
4.Texnologiyalarni o'zlashtirish darajasi	Zo'rg'a o'zlashtiriladi	Osongina o'zlashtiriladi	To'liq o'zlashtirilgan
5. Tovar harakati yo'llari	Vositachilar nazorat qilinmaydi	Vositachilar nazorat qilinadi	To'g'ridan to'g'ri sotish
6. Imij	Mavjud emas	Mavjud	Kuchli imij

Koeffitsiyentning 1,0 dan 0,9 gacha miqdorga teng bo'lganida raqobatbardoshlik yuqori darajada; 0,9 dan 0,7 gacha miqdorda teng bo'lganda raqobatbardoshlik o'rta darajada va koeffitsiyent 0,7 dan pastroq miqdorga tushganida, raqobatbardoshlik past darajada erishgan, deb hisoblanadi. Ushbu usulga ko'ra raqobatbardoshlikni baholash algoritmi quyidagi bosqichlardan iborat:

- har bir raqib bo'yicha ballar hisob-kitob qilinadi;
- eng ko'p yig'ilgan ballar sonidagi raqobatchini aniqlab, uning raqobatbardoshligi 1 ga teng qilib tayinlanadi;
- har bir raqobatchining ballar yig'indisi liderning ballar yig'indisi bilan qiyoslash yo'li bilan raqobatchidar uchun raqobatbardoshlik koeffitsiyenti belgilanadi;
- raqobatbardoshlik koeffitsiyentining qiymati bo'yicha raqobatchilarga o'rin beriladi.

J.J.Lamben usulining kamchiligi, agrar sohasining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olmasligidir. Iqtisodiyotning agrar sohasi o'ziga xos xususiyatlarga egadirki, ular quyidagilardan iborat agrar sektorining rentabelligi yuqori darajada bo'lmashligi;

- takror ishlab chiqarish davrining davomilligi va sarflangan mablag'larni qoplay olish davrining uzunligi;
- shakllantiradigan yalpi qo'shilgan qiymatning past darajaligi;
- ekologik omili.

Shuning uchun ham agrar sohaga xos bo'lgan xususiyatlar boshqa sohalar uchun yaratilgan raqobatbardoshlikni baholash usullarini na hamma vaqt ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklariga qo'llashga imkon beradi.

Qishloq xo'jaligi tashkilotlari raqobatbardoshligining nazariy asoslari, uning baholash usullarini o'rganish asosida rus olimi L.K.Xammadeyeva shunday xulosaga kelganki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida agrar korxonalarining joriy raqobatbardoshligining asosiy ko'rsatkichlari sifatida hozirgi vaqtda quyidagilar xizmat qiladi:

- tovar mahsuloti rentabelligi;
- xo'jaliklarining bozordagi hissasi.

3 www.agrobusiness.ru

Qishloq xo'jaligi tashkiloti ko'rsatkichlarining raqiblari yoki o'rta tarmoqdagilari darajalaridan yuqori bo'lgan taqdirda u raqobatbardosh hisoblanadi. Raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarining hisob-kitoblarini sintezlash sababli har bir ko'rsatkich indeksga o'tkazib 0 dan 1 gacha sonlarga teglashtiriladi. Indeks raqobatchi xo'jaliklardagi ko'rsatkichlarining minimalidan maksimal miqdorga o'zgarishlarini ko'rsatadi.

L.K.Xammadeyeva qishloq xo'jaligi tashkilotlarining raqobatbardoshlik indeksini quyidagi formula asosida hisoblashini tavsiya etadi⁴:

$$I_k = (I_p + I_r) / 2$$

Bu yerda:

I_k – qishloq xo'jaligi korxonalarining raqobatbardoshlik indeksi;

I_p – tovar mahsuloti rentabelligi indeksi;

I_r – xo'jaliklarining bozordagi pozitsiyasi indeksi.

Bu ko'rsatkich ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining tashqi raqobatbardoshligini aniqlashga mos kelmaydi. Chunki bu usulda xo'jalikning bozordagi ulushini hisoblashda asos sifatida sotish hajmi olinadi. Fermer xo'jaliklar uchun bozor ulushini hisoblash jarayonida ishlab chiqarish hajmi va sotish hajmi o'rtasida tenglik alomat qo'yish mumkin emas.

Iqtisodiyot tarmoqlarida raqobatning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, raqobat bir vaqtning o'zida bir nechta o'zaro bog'langan tartib darajalarda ko'rib chiqilishi va tahlil etilishini taqozo etadi. Ushbu darajalarda raqobatlashuv ustunliklarni ta'minlay olganda iqtisodiyotda raqobatbardoshlikning sinergetik samarasi namoyon bo'lib, tarmoq va sohalarning yangicha tizimli xususiyatlari shakllanadi.

Qishloq xo'jaligi raqobatbardoshligini tizimlashtirish maqsadida agrar sohaning o'zaro bog'langan iyerarxiya (tartib daraja)si bo'yicha uning oltita quyidagi raqobatbardoshlik darajalarini ajratish mumkin:

- 1) makrodaraja – qishloq xo'jaligining davlat miqyosida raqobatbardoshligi;
- 2) metadaraja – agrar sohasining raqobatbardoshligi;
- 3) mezodaraja – qishloq xo'jaligining mintaqaviy raqobatbardoshligi;
- 4) mikrodaraja – fermer va dehqon xo'jaliklarining raqobatbardoshligi;
- 5) minidaraja – raqobatbardosh qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish;
- 6) monodaraja – fermer, dehqon va qishloq xo'jaligi xodimlarining raqobatbardoshligini.

Qayd qilish joizki, iqtisodiy atama sifatida raqobatbardoshlik ikki tomonlama tabiatga ega: bir tomondan, agar u bozorni amal qilish shart-sharoitlarini ifodalansa, boshqa tomondan bozorning uzluksiz ravishda davom etadigan va sifatli o'zgartishlarga olib keladigan miqdoriy o'zgarishlari sari o'zgarib turish xususiyatiga egadir. Raqobatning ushbu xususiyatlarini agrar sohasida namoyon bo'lishini inobatga olingan taqdirda raqobatbardoshlik darajasini o'rganish ijobiy samara beradi.

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining tashqi raqobatbardoshligini umumlashma ko'rsatkich asosida miqdoriy o'lchash mumkin. Bu uchun biz raqobatbardoshlikning umumlashma multiplikatori sifatida – "Ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining raqobatbardoshlik darajasi" (qisqacha: KTFXRD) multiplikatorini ayirboshlashga kiritib, uni quyidagi formula bo'yicha hisoblashini tavsiya etamiz:

$$KTFXRD = \left(1 - \frac{DX}{YAD - O'X}\right) \times 100 \%$$

Bu yerda:

DX – ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining doimiy xarajatlari;

YAD – ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining yalpi daromadi;

$O'X$ – ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining o'zgaruvchan xarajatlari.

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining tashqi raqobatbardoshlik darajasining hisob-kitoblarini quyidagi yettita bosqichda izchillik bilan amalga oshirish mumkin⁵:

- baholash maqsadini aniqlash.
- tahlilda hisobga olinadigan soha (faoliyat tur)larini aniqlash.
- qiyoslash bazasini tanlash.
- o'lchanadigan xossalarni baholash.
- tanlab olingan xossalarni baholash.
- raqobatbardoshlikning umumlashma ko'rsatkichini hisoblab chiqish.
- raqobatbardoshlik to'g'risida xulosalar chiqarish.

4 Хаммадеева Л. К. Оценка конкурентоспособности субъектов предпринимательской деятельности казанской пригородной зоны на региональных рынках. Вестник Казанского государственного аграрного университета. № 2 (32) 2014. – С. 50-52.

5 Оценка конкурентоспособности организации. [Электронный ресурс]. <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/ocenka-konkurentosposobnosti-predpriyatiya.html> [12.01.2016].

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini raqobatdoshlik multiplikatorini shartli hisob-kitoblari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval: Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini tashqi raqobatdoshlik multiplikatorini hisob-kitobi⁶

№	Fermer xo'jaliklari (FX)	Iqtisodiy ko'rsatkichlari			Raqobatdoshlik multiplikatorini (KTFXRD) hisoblash tartibi	Raqobatdoshlik darajasi (%)
		Yalpi daromad (mln. so'm)	Doimiy xarajatlar (mln.so'm)	O'zgaruvchan xarajatlar (mln. so'm)		
1	"Shohijahon" FX	100	50	50	$(1 - \frac{50}{100 - 50}) \times 100 \%$	0
2	"Mirfayz" FX	100	50	40	$(1 - \frac{50}{100 - 40}) \times 100 \%$	16,7
3	"Mironshoh" FX	100	50	30	$(1 - \frac{50}{100 - 30}) \times 100 \%$	28,6
4	"Mehron" FX	100	40	23	$(1 - \frac{50}{100 - 23}) \times 100 \%$	48,1
5	"Ne'matillo" FX	100	50	18	$(1 - \frac{50}{100 - 18}) \times 100 \%$	39,0

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra 5 ta fermer xo'jaliklarini "Ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining raqobatbardoshlik darajasi" bo'yicha solishtirganda raqobatbardoshlik multiplikatori eng past sathda "Shohijahon" fermer xo'jaligida qaror topgani aniqlandiki, ushbu xo'jalikda KTFXRD multiplikatori "0"ga teng bo'lgan. Bunga sabab, mazkur xo'jalikda o'zgaruvchan xarajatlarning juda ham yuqoriligida bo'lganligidir. "Mirfayz" fermer xo'jaligida o'zgaruvchan xarajatlarning doimiy xarajatlarga nisbatan 10 mln.so'm yoki 20 foizga pasayganligi, raqobatdoshlik multiplikatorini 16,7 foizga oshirib, xo'jalikning raqobat afzalligini ta'minlashga olib keldi.

3-jadval: Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshlik multiplikatori bo'yicha sifat darajalari⁷

Fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshlik multiplikatori me'yori (% hisobida)	Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklari (KTFX)ning sifat darajalari	Sifat darajalari tafsiloti
0	Iqtisodiy beqaror KTFX	Zararsizlik holatida qaror topgan KTFX
1-25	Iqtisodiy salohiyatli KTFX	Daromad hisobidan ishlab chiqarishni rivojlantirish fondini vujudga keltira oladigan KTFX
26-50	Iqtisodiy rivojlanayotgan KTFX	Daromad hisobidan fermer xo'jaligining ijtimoiy taraqqiyot fondini ham tashkil qila oladigan KTFX
51-75	Iqtisodiy barqaror KTFX	Qishloq va agrosanoat majmuasining infratuzilmasini rivojlantirishga o'zining salmoqli hissasini qo'shib kelayotgan KTFX
76-100	Iqtisodiy rivojlangan KTFX	Iqtisodiy taraqqiyotining cho'qqisiga erishgan KTFX

"Mironshoh" fermer xo'jaligida esa o'zgaruvchan xarajatlarning doimiy xarajatlarga nisbatan 20 mln.so'mga kamayganligi sababli ushbu xo'jalikning raqobatdoshlik multiplikatorini 28,6 foizga oshirdi.

"Mehron" fermer xo'jaligida o'zgaruvchan xarajatlarning keskin pasayganligi raqobatbardoshlik darajasini eng yuqori – 48,1 foizga oshganligiga sabab bo'ldi. Nihoyat, "Ne'matillo" fermer xo'jaligida "Ko'p tarmoqli fermer xo'jaligining raqobatbardoshlik darajasi" 39,0 foizni tashkil etdi.

Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining sifat darajalari va uni tasdiqlovchi ramziy belgilari bozor iqtisodiyoti sharoitida quyidagi ahamiyatga ega:

- xorijiy investitsiyalarni kiritish va chetga tovarlarini chiqarish jarayonida ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
- raqiblar mahsuloti bilan xo'jalik mahsuloti bir xil sifat va narxda bo'lganda, xaridor aynan uning sifat belgisiga qarab tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi.
- sifat belgisi keng jamoatchilikning fermer xo'jaligiga nisbatan ijobiy fikr va munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.
- fermer xo'jaliklarni rahbarini yuqori lavozimlarga va turli taqdimotlarga tavsiya etish uchun asos sifatida xizmat qiladi.

6 Manba: 2-jadval A.J.Abdulloev ishlanmasi.

7 Manba: 3-jadval A.J.Abdulloev ishlanmasi.

- Fermer xo'jaliklarining sifatini yaxshilash, uning reputatsiyasi va imijini ifodalaydigan simvolik kapitalni shakllantirish hamda ishbilarmonlik faolligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini yaratadi.

Shunday qilib, fermer xo'jaliklarida raqobatbardoshlikning o'ziga xos xususiyatlari raqobat o'zining an'anaviy "tarmoq ichidagi" va "tarmoqlararo" ko'rinishlaridan farqlaydigan yangicha – "ichki" va "tashqi" raqobatbatchilik shakllariga ega bo'ladi. Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini KTFXRD multiplikatori asosida hisoblash ularning tashqi raqobatbardoshligini baholash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida" PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.
2. Porter M. Competitive Advantages. – New York: The free Press, 1985. – С. 37.
3. Хаммадеева Л. К. Оценка конкурентоспособности субъектов предпринимательской деятельности казанской пригородной зоны на региональных рынках. Вестник Казанского государственного аграрного университета. № 2 (32) 2014. – С. 50-52.
4. Борель А.Н. Сущность конкурентоспособности сельского хозяйства и формирующие ее факторы. Журнал международного права и международных отношений 2014 – №4. [Электронный ресурс]. <http://www.evolutio.info/content/view/2317/235/> [12.01.2016].)
5. Abdulloev A.J., Davlatov S.S Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarining rivojlantirish ning asosiy yo'nalishlari va unda kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishning ahamiyati. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. Toshkent 2016-yil № 3.son.- B. 1-9.
6. Абдуллоев А.Ж Agroklaster faoliyatini boshqarish samaradorligini baholashning uslubiy asoslari. Iqtisodiyot va turizm xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali, №4(12), 2023y. 53-64 betlar.
7. Абдуллоев А.Ж Agroklaster faoliyatini boshqarishning "Bazaviy" modeli va uning xususiyatlari. Agroiqtisodiyot ilmiy-amaliy jurnali, №2, 2023 y.13-15 betlar.
8. Абдуллоев А.Ж Methodological foundations for evaluating the efficiency of agrocluster management. Экономика и предпринимательство. – Москва, 2023. –№9. – С. 617-623
9. Оценка конкурентоспособности организации. [Электронный ресурс]. <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/ocenka-konkurentosposobnosti-predpriyatiya.html> [12.01.2016].
10. www.agrobusiness.ru
11. www.agrobusiness.ru